

UNA GUÀRDIA ISLÀMICA SOBRE EL CARDENER: EL “CASTRO CHONZOZA”, A SÚRIA

Pere BALAÑÀ i ABADIA

A part d'altres investigadors de renom, al meu entendre ha estat Albert Benet i Clarà (Benet 1991 a i 1991 b) el medievalista que ens ha llegat una visió de conjunt més acurada sobre l'estructuració de les defenses i fortificacions erigides a la frontera que separava el poder musulmà d'Alandalús¹ del de les autoritats cristianes que intentaven recuperar i repoblar els territoris enemics. Citaré, tanmateix, una actualització més divulgadora que apunta algunes novetats interessants sobre la qüestió (Hernández 2001: 141-207).

Gairebé tota la historiografia catalana derivada de la noucentista ha volgut demostrar, contra la lògica bèl·lica més elemental, que l'establiment i guarnició de l'anomenada Frontera Superior (*at-Tagr al- A'là*, a les cròniques àrabs) per part dels musulmans va ser una conseqüència directa de la pèrdua del control de Barcelona, l'any 801, amb què naixia una “políticament aprofitable” distinció entre la Catalunya Vella, al nord i a l'est del riu Llobregat, i una Catalunya Nova, que seria afaïçonada ja per un tipus nou d'administració feudalitzant. És clar que aquesta interpretació ens acostava a Europa i ens desvinculava fins i tot de la resta de la península ibèrica.

Però és ben normal que l'avanç de les hosts islàmiques fins al bell mig de l'antiga Gàl·lia² impliqués una estratègia d'edificació o d'instal·lació de punts de referència de cara a protegir la rereguarda dels combatents. Així ho copsà el citat Benet quan va escriure: “*Si es considera que a partir de la conquesta de Barcelona l'any 801 i el fracàs de l'expansió cap a ponent, la frontera cristiano-musulmana quedà establerta en la línia Llobregat-Cardener, la revolta d'Aïssó i les devastacions posteriors permeteren als musulmans traslladar la línia defensiva fins al Llobregat, a més de prendre posicions a l'interior del Bages i del Baix Berguedà, tot sobrepasant el marge dret del riu*” (el subratllat és meu).³

També s'adonà l'historiador de Sallent que, en tractar del territori conquistat pel comte Guifré, “*en primer lloc es pot deduir que els sarraïns arribaren a ocupar posicions estratègiques [en] ambdós marges del riu Llobregat-Cardener*”, circumstància històrica correcta que he demostrat a bastament en diversos estudis recents.⁴

No solament va esdevenir-se d'aquesta manera, sinó que aquí tractaré d'una “guàrdia” poc coneguda que alhora vigilava el marge esquerre del Cardener i el pret del Llobregat: l'indret on avui dia s'aixeca l'església de Sant Salvador del Quer, “*aturonada dalt el cim d'una serra que s'enlaira a la banda septentrional del municipi*” de Súria.⁵

Des de Sant Salvador del Quer, vers el llevant, via Torroella o el Muntet (499m), les reduïdes guarnicions musulmanes mantenien la comunicació amb la fortificació existent a Castellnou de Bages, després amb la de Balsareny i, més lluny i al nord, depassat el marge esquerre del Llobregat, amb la de Sacirera, és a dir “la Cirera” < *Sirera* < *Siràya* < *Siraj* “torxa, fart”.⁶ Aquesta xarxa de petites “torres”, d'algunes de les quals hem pogut comprovar que s'erigien sobre antics poblats ibèrics (Penya del Moro, a Sant Just Desvern, posem per cas) més que no pas sobre restes romanovisigòtiques, acomplia puntualment unes funcions que han estat molt

clarament explicades: “Una bona xarxa defensiva necessita poder transmetre ràpidament la informació sobre les possibles incursions a la frontera a fi de prevenir la defensa o la fugida general, segons convingués. Aquesta informació es transmetia mitjançant senyals sonors, més que no pas lluminosos, o els dos al mateix temps. Com que els castells no cobrien tota la ruta que havia [sic] de seguir els senyals, aleshores, en punts enlairats, es construïen torres, la majoria de fusta, que tenien la doble funció de guardar uns passos determinats i transmetre la informació que rebien”.⁷

Que Sant Salvador del Quer, situat dins el terme medieval del castell de Sùria, s’havia dit primitivament *Sancti Salvatoris “Castro Chonoza”*, ho sabia ja l’Albert Benet l’any 1984: “L’església i el lloc apareixen citats el 1205 quan una persona de Sùria féu una deixa a Sant Salvador de castro Chenosa (voldria dir Cherosa de Chero o Quero)”. Però Benet no devia haver llegit personalment el document (del 10 de febrer de 1205), perquè la seva interpretació l’induí a proposar un ètim atribuït a una errada del copista.⁸

Gràcies a la gentilesa del senyor Josep Peramiquel i Cols, de Sùria, he pogut consultar atentament aquesta col·lecció de documents conservats durant segles a l’arxiu privat de Cal Fàbrega de Cererols (Torras 2001). Efectivament, l’hàpax *Chonoza*, apareix al document nº 10, transcrit amb tota cura.⁹

Diverses circumstàncies, començant per la pròpia estructura triconsonàntica (K-N-Z) del mot, em van fer pensar que podia tenir una etimologia àrabiga, esborrat el seu record més endavant segons el repetit sistema de la “santificació” cristiana dels indrets abans designats amb noms de lloc musulmans –àrabs i/o berebers- que aplicaren tant els comtes de la preCatalunya com els reis de la Corona d’Aragó.¹⁰

També em duïen cap a una interpretació d’aquesta mena la presència d’una “Mesquita”, a uns 5 km a llevant de Sant Salvador del Quer, immediatament al N del nucli poblacional dit avui dia “Casas del Torrent Fondo” que no és citat ni a la *Gran Geografia Comarcal de Catalunya* ni a *OC*,¹¹ i la signatura d’un *Guilelmi de Turemalich* < Torre de Màlik, en un document del mateix aplec datat l’any 1231 (Torras 2001:52).

Per això la primera possibilitat era que *Chonoza* (Kunúza?) fos un antropònim, àrab o bereber; en aquest cas quasi rimava amb el nom del famós Munússa, governador de Narbona fins a l’any 731.¹² Qui hagués dut el nom hauria estat el propietari o cabdill encarregat de la defensa del “far” que vigilava de prop el gual del Cardener que es forma en el gran meandre de ponent de la vila.

Val a dir que una recerca força exhaustiva de la documentació àrabiga que tinc a l’abast no ha donat fruits en aquesta línia. Ni en l’actualitat no sembla que *Kunúza* (recordeu quan tothom va esverar-se perquè Ussàma –“Lleó”- ibn Làdin acabava en “a” essent un nom de fonts masculí!) sigui usat al món àrab (Book 1985), ni un buidatge sistemàtic dels 11 volums d’EO-BA¹³ publicats fins ara no ha estat útil.

Calia recuperar una metodologia de recerca etimològica que havia sistematitzat feia anys (Balañà 1988). Combinant els tres fonemes àrabs que havien pogut donar “K”, l’únic que sempre resta “N” i els també tres que en temps medievals podien ser transliterats per “Z” en la documentació llatina, en total havia de comprovar 9 arrels trilíteres per descobrir un ètim comú de la grafia *Chonoza*. En no obtenir cap resultat acceptable, vàrem recordar, com expliquen els arabistes amb una millor formació (Corriente 1977a: 56-57), que alguns fonemes sense equivalència ni en llatí ni en les llengües romàniques esdevenen Ø.

Ara la solució és a prop, ja que el mot àrab *qúnzu* (‘qúnza’) > *qunúz* produeix automàticament una “a” final com a resultat de la pèrdua de l’aspirada gutural “ayn” (quasi una vocal epentètica, doncs). I, com que , el significat castellà (Corriente 1977b: 644 a) de l’ètim àrabic és el col·lectiu “guijjarros” = “rocs”, la traducció per “quer” demostra que, a la segona meitat del segle IX, alguns cristians s’havien arabitat prou (els muladins, almenys) per ser capaços

de traduir correctament alguns noms de lloc aparentment inexplicables. *Castro Chonoza*, en definitiva, no era sinó “el castell dels rocs”. Els repobladors cristians del lloc van limitar-se a canviar *Chonoza* per “Quer”, semànticament idèntic (DECAT: VI, 926-925).

Notes

- (1) És molt convenient l'ús normalitzat d'aquesta grafia, que correspon a la pronúncia real aràbiga (antiga i moderna), talment com ho ha demostrat Corriente 1999: 214b-215 a
- (2) Balaña 2002 a: 27-29
- (3) Benet 1991 a: 383
- (4) Balaña, en premsa/a; b; i c.
- (5) Col.laboració del propi Albert Benet i Clarà dins Catalunya 1984: 501 a.
- (6) Balaña, en premsa/b.
- (7) Benet 1991b: 403-404; vegeu també Balaña 2002b: 69-77
- (8) Catalunya 1984: 501 a
- (9) Torras 2001: 48.
- (10) OC, III,346-347. Joan Coromines en parla a propòsit del topònim *Cebolla* <*jubàyl ul.Làh*, `la muntanyeta de Déu`, nom antic del poble valencià El Puig.
- (11) Tampoc no hi són esmentades la de Begues, al Garraf, i d'altres fossilitzades en la microtoponímia catalana. I és que realment, l'article, “encomanat” a un “negre” pel mestre filòleg, és fluixet.
- (12) Balaña 2002b: 20-23.
- (13) *Estudios Onomástico-Biográficos de Al-Andalus* (Madrid, C.S.I.C., 1988-2000).

4. BIBLIOGRAFIA

- BALANÀ i ABADIA, Pere (1988): *Una metodologia simplificada per a la recerca d'etimologies aràbigues. Aplicació al cas de Lorac*, dins “*Studia in honorem prof. M. de Riquer, III*”, Barcelona, Quaderns Crema, 1988, 11-23.
- (2002): *Al-Andalus and the Upper March*, dins “*Written Jewels. Arabic Bibliographical Sources of Catalonia*”, Barcelona, Institut Català de la Mediterrània-Lunwerg editores, 2002, 27-39.
- (2002): *L'Islam a Catalunya (segles VIII-XII)*, Barcelona, Rafael Dalmau, Editor (“*Nissaga*, 13), 2a ed., corregida, revisada i actualitzada
- BALANÀ, en premsa/a: *Un antic asentament islàmic al peu de Montserrat*, Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior, Barcelona. (En col·laboració amb Josep Batlle i Costa)
- BALANÀ, en premsa/b: *Les “cireres” de la conca del Llobregat*, dins “*XLIV Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos. Mil·lenari de Sant Vicenç de Castellet*” (21 d'octubre 2001).
- BALANÀ, en premsa/c: *L'estratègia defensiva andalusina a la frontera superior: suggeriments nous*, Revista de Igualada, Igualada.
- BENET i CLARÀ, Albert (1991): *Castells i línies de reconquesta*, dins “*Symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya (Segles VIII-XI)*”, Generalitat de Catalunya. Comissió del mil·lenari de Catalunya, 1991, I, 365-391.
- (1991): *Castells, guàrdies i torres de defensa*, “*Symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya (Segles VIII-XI)*”, Generalitat de Catalunya. Comissió del mil·lenari de Catalunya, 1991, I, 393-407.

- Book (1985): *Book of muslim names, The*. Compilation by AZIEZA HAMID, London, Mels Cop., 1985.
- Catalunya (1984): *Catalunya Romànica. XI*, Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, 1984.
- CORRIENTE, Federico (1977): *A gramatical sketch of the spanish arabic dialect bundle*, Madrid, Instituto-Hispano-Àrabe de Cultura, 1977.
- (1977): *Diccionario árabe-español*, Madrid, Instituto-Hispano-Àrabe de Cultura, 1977.
- (1999): *Diccionario de arabismos y voces afines en iberorromance*, Madrid, Gredos (“Biblioteca Romànica Hispànica. V. Diccionarios”, 22), 1999.
- DECAT: *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, X volums.
- HERNÁNDEZ CARDONA, F. Xavier (2001): *Història militar de Catalunya. Aproximació didàctica. Vol. I. Dels ibers als carolingis*, Barcelona, Rafael Dalmau, Editor, 2001.
- OC: *Onomasticon Cataloniae*, VIII volums.
- Marc TORRAS i SERRA, Marc (2001): *Els pergamins de cal Fàbrega de Cererols*, Barcelona, Ajuntament de Súria-Centre d’Estudis del Bages (“Temes de Súria”, 1), 2001.

PARAL·LELISME

Els laboratoris francesos Lille eren situats a la ciutat del mateix nom, al carrer de Gay-Lussac, el famós químic. Aquest nom tan innocent va provocar les ires del principal client estatunidenc de l’empresa, que protestà: “Jo no vull negocis amb un laboratori domiciliat a Gay-Lussac Street” (carrer de l’homosexual Lussac). El bo del cas és que l’administració de la ciutat accedí al canvi de nom, que només fou desfet després de les protestes dels “flamencs rosats”, col·lectiu homosexual de Lille (!).

Us fa riure això? Veurem com acaba la queixa del col·lectiu musulmà de Badalona, els membres del qual protestaren al febrer del 2001 contra el nom de la riera Matamoros (cognom d’un antic propietari), a la seva ciutat, fins i tot amb el suport d’alguns membres autòctons. De fora vingueren...

JMAiO